

У ГЛИБ ВІКІВ

УДК 94-4/ 94-5

Ярослав Пилипчук

КОНСТРУЮЮЧИ ІСТОРІЮ УГОРЦІВ: ПРО УГОРСЬКІ ПРАБАТЬКІВЩИНИ

Ця стаття присвячена передісторії угорців. У центрі уваги – питання про Етелькьози та Лебедію. Остання як прабатьківщина угорців є історіографічний конструктом і ніколи реально існувала. Реальною прабатьківщиною був надчорноморський Етелькьоз. Прабатьківщиною угорців були згадані у угорських історичних хроніках Скифія та Дентумоґер, котрі насправді є синонімом терміну Етелькьоз. З Етелькьозом можна ототожити пам'ятники типу Суботці. Часом переселення угорців до Етелькьоза можна вважати 30-ті рр. IX ст. Переселення до Алфьольда можна датувати кінцем IX в. Теза про кавказьку прабатьківщину угорців та Салтовську Лебедію науково не обґрунтовані.

Ключові слова: *Етелькьоз, Лебедія, Алфьольд, пам'ятники типу Суботці, угорці, переселення.*

Одним з цікавих питань є проблема прабатьківщини угорців. Вони – етнос, котрий вів кочівницький стиль життя та мав кілька територій, які можна було назвати прабатьківщинами. Основним джерелом з цього питання є текст «Про керування імперією» Костянтина Баґрянородного. Завданням цього дослідження є аналіз свідчень візантійського історика на відповідність історичним реаліям. Історіографія питання з прабатьківщиною угорців надзвичайно широка. У цьому дослідженні ми не будемо ставити питання про Magna Hungaria та Ungaria Maior. Цьому питанню як і башкирсько-угорській проблемі буде присвячена окрема стаття. Питання про Набуття угорцями батьківщини та Камсько-Волзьку прабатьківщину угорців також будуть розглядатися поза цією статтею. Метою даного дослідження є критичний аналіз свідчень про прабатьківщину угорців у Північному Надчорномор'ї. У центрі уваги ставимо питання, пов'язані з Етелькьозом та Лебедією. Питання стосовно угорських прабатьківщин цікавило багатьох учених. Серед угорських учених необхідно назвати А. Рона-Таша, Д. Крішто, К. Редєї, Ш. Тота¹. Серед українських учених цю тему розробляє О. Комар², у сучасній російській історіографії – В. Шушарін та В. Іванов. Інших дослідників більше хвилювала проблема Magna Hungaria³.

Костянтин Баґрянородний описав дві країни угорців. Першою батьківщиною угорців у главі 38 названо Лебедію, де угорці три роки жили поряд з хозарами. За даними візантійського імператора, країна отримала назву по імені угорського вождя Лебедії. Далі, у главі 40 свого трактату Костянтин Баґрянородний вказував, що кордони Туркії знаходяться між країною моравів, мостом Траяна, Сірмієм, котрий знаходиться поблизу Белеграда, Істром (Дунаєм). Сусідами з півдня названі хорвати, з заходу – франки, з півночі – печеніги, зі сходу – болгари. Річками у країні турків (угорців) названі Тімісіс (Темеш), Тутіс, Морісіс (Муреш), Крісос (Кереш), Тіца (Тіца). Це були

© Пилипчук Ярослав Валентинович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії та археології слов'ян (Інститут історичної освіти, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова).

Паннонія та Трансильванія, де у X ст. угорці набули нової Батьківщини. У главі 38 вказано, що у Ателькузі текли річки Варух (Дніпро), Куву (Південний Буг), Трулл (Дністро), Брут (Прут), Серет. Річку Хідмас О. Комар співставляє з Камою. Навряд чи можна впевнено відповісти, чи можна ототожнити з Інгулом річку Хінгулос. Костянтин Багрянородний указував, що у Лебедії не було дітей. У цьому О. Комар бачив легітимізацію влади Арпадів. Титул Лебедії названий як воєвода. Необхідно зазначити, що якщо це відбувалося поблизу Хозарського каганату, то цей термін був би запозиченим з мови східнослов'янських племен. Але лінгвісти не вказують на це запозичення. Сам термін воєвода з'явився в угорців унаслідок взаємодії з південними слов'янами у X-XV ст., тобто вже після Набуття Батьківщини угорцями. Вказано, що каган хозар бажав призначити архонтом Туркії Лебедію, але той сказав, що не здатний здійснювати таку владу. Візантійський історик повідомляв, що до Лебедії та Арпада у турків (угорців) не було архонта. При цьому вказано, що турки обрали своїм правителем Арпада. О. Комар відзначав, що інформація про угорців потрапила до Костянтина Багрянородного не від Термацу та Булчу, а від слов'янського інформатора. Ця гіпотеза підтверджується тим, що у доробку візантійського історика присутні слова воєвода та закон по відношенню до неслов'янських народів. Окрім того, у тексті є вставка, у котрій вказано, що до поділу турків (угорців) на саварті-асфалів та власне турків (угорців) їх ворогами були печеніги, котрі тоді називалися кангарами. При цьому варто зазначити, що на Південному Кавказі група населення називалась сійавурдїа та мешкала поблизу Кури. Лазар Парбеці відзначав присутність кангарів над долиною Кури. Народ *kanagarae* чи *hangarae* за свідченнями сирійців Мар Григори і Мар Аби, були ворогами персів. Ймовірно від вірменських та сирійських християн візантійський хроніст знав про печенігів під старою назвою та про саварті-асфалів. Стосовно попередньої землі угорців було вказано, що вона знаходилася поблизу (по сусідству) від хозар. Візантійський автор практично не знав про країни фінно-угорських народів, а про попередню землю печенігів знав достатньо умовно, згадуючи про Атіл (Волгу) та Геїх (Урал). Фрагменти, пов'язані з саварті-асфалами та печенігами, на думку О. Комара, були просто склеєні у один фрагмент Костянтином Багрянородним⁴.

Костянтин Багрянородний повідомляв, що турків (угорців) з попередньої їх батьківщини, як і з Ателькузу, вигнали печеніги. Регіон Прюмський згадував тільки одне вигнання угорців печенігами. Також треба вказати про те, чому Костянтин Багрянородний називав угорців турками. Ймовірно, він бажав ототожнити угорців з тими ж савірами. Ймовірно, візантійський хроніст просто вписав угорців в існуючу систему координат та вважав їх одним із огурських племен. Не яснішою була картина у арабів. У Масуді народ баджгурд у 934 р. здійснив похід на Валандар (Девельт поблизу Варни) у союзі з булгарами (нукарда) та печенігами (баджанак). Провідний російський хунгаріст В. Шушарін помилявся, вказуючи, що залежність угорців від хозар була. До того ж, сам візантійський історик намагався показати їх несамостійним народом. Вказувалось, що імператор відправив до угорців посла Гавріїла з пропозицією повернутися у Ателькузу і воювати з печенігами, на що угорці відповіли відмовою, оскільки вони побоюються печенігів. Візантійський імператор бажав продемонструвати слабкість угорців та їх залежність від інших сил у регіоні. Свідчення Костянтина Багрянородного про те, що в угорців до Арпада та Лебедії не було правителів, протирічать угорській історичній традиції. У Аноніма вказано, що угорцями правили Юдьек, Алмош і лише потім Арпад. Шимон Кезаї згадував Угера (Угека), Елада, Алмуша, Арпада. О. Комар ототожнював з Лебедією Елада, а його землі локалізував західніше Волги. Угорці під командуванням Елада, за його гіпотезою, воювали проти башкирів та угорських племен. Гардізі ж указував на башкир, як на союзників хозар. Саме перебування угорців між Волгою та Доном у 824-831 рр. не є чимось неймовірним. Костянтин Багрянородний не знав угорської мови. Він висловив думку, що Ателькузу походило від слів Атель і Кузу, а угорською Етелькьоз – це межиріччя⁵.

Необхідно відзначити, що якби угорці дійсно залежали від хозар, то Йосиф у листуванні це обов'язково б відзначив. Пихатий голова хозар писав, що його великі

предки перемогли багаточисельних в-н-н-тр (булгар) та переслідували їх до річки Руна (Дунай). Окрім того, вказувалось, що від нього залежать народи Бур-т-с, Бул-г-р, С-вар, Арісу, Ц-р-міс, В-н-н-тіт, С-в-р, С-л-віюн, Б-ц-ра (печеніги). Це буртаси, булгари-баранджари, сувари Буюрука, удмурти, марійці, В-н-н-тіт імовірно в'ятичі, а с-в-р кавказькі савіри, а не сіверяни. При цьому вказівка на залежність від хозар марійців та удмуртів навряд чи відповідає правді. Швидше за все ці народи платили данину волзьким булгарам. Печеніги ж, за свідченнями арабських хроністів, не платили данини хозарам, крім тих, кого у «Худуд ал-Алам» було названо хозарськими печенігами. Проте Йосиф указував, що усі племена Б-ц-ра його данники. Вони на заході межували з Х-г-рім. Сусідами хозар також названа країна Мордія, але швидше за все під цією назвою Костянтин Багрянородний позначив не мордвинів, а буртасів, які названі мусульманськими географами сусідами та данниками хозар. З усіх фінно-угорських народів Костянтин Багрянородний знав тільки угорців та й то вірогідно вважав їх етнічно близькими хозарам та булгарам⁶.

Стосовно країни угорців до переселення у Паннонію, то вона описана у доробках арабських географів. Ібн Русте вказував, що угорці мешкають у наметах, перекочовують з місця на місце. Країна маляр знаходиться між печенігами та булгарами-ескель, вона багата лісами та водами. Угорці торгували з ромеями у Кархі (Жерчі, Боспорі) обмінюючи бартером невільників-саклабів на парчу, килими та інші товари⁷. Анонімний перський географ повідомляв, що угорці мешкають у країні, яка простягається в 150 фарсангів у довжину і у 100 фарсангів у ширину. Їхніми сусідами названі руси, саклаби, румійці, в.н.н.др⁸. Ал-Бекрі відзначав, що країна угорців простягається на 100 фарсахів у ширину та довжину. Один з кордонів містився поблизу румів. Живуть угорці між печенігами та булгарами ашкел⁹. Гардізі повідомляв, що угорці рибалять на річках. Їм належить рівнина з густою травою. Гардізі локалізував угорців між булгарами та печенігами, а також між Ітілем та Дунаєм. Сусідами угорців названі румійці, нендери (дунайські болгар), руси, саклаби¹⁰. Тахір ал-Марвазі вказував, що країна угорців займає сто на сто фарсахів та знаходиться між річками Руа та Ітілем та її кордони сягають Чорного моря. Вказано, що угорці народ, котрий живе у наметах та кочує. Вони перемагають саклабів та русів і продають їх у Румі. Сусідами угорців названі руси та саклаби, а також володіння румійців¹¹. Мухаммед Шибангарі називав угорців народом м.х.р. Вказував, що вони мешкають у наметах та кочують разом зі своєю худобою. Їхня земля простягалася до Румського моря. Жили вони на річках В.фа та Атіл. Повідомлялось, що вони постійно воюють з саклабами та русами, перемагають та продають у місті Кр.х.¹²

Як нескладно помітити, арабські хроністи та географи об'єднали у єдине ціле свідчення про поволзьку та надчорноморську прабатьківщини угорців. Свідчення школи ал-Джайхані дозволяють реконструювати ранню історію угорців. Перша прабатьківщина знаходилась у Заволжі, й там вони межували з печенігами. Інша прабатьківщина угорців знаходилась у надчорноморських степах. Як і Костянтин Багрянородний, арабські й перські автори відносили угорців до тюрків. Надчорноморська прабатьківщина була названа Анонімом Скіфією або Дентумогер. Сім угорських високих осіб називались Хетумогер. Шимон Кецаї також називав прабатьківщину угорців Скіфією. На думку О. Комара, країни Денція та Могорія – це синонім Дентумогер у Аноніма. Угорська традиція у особі Шимона Кецаї знала про річку Тогор, котра ймовірно ототожнюється з річкою Білою (Ак-Ідель)¹³.

Незважаючи на те, що А. Рона-Таш пропонує позиціонувати свідчення про угорців у Костянтина Багрянородного як першу угорську хроніку, схожу на «Таємну історію монголів», навряд чи є підстави вважати це можливим. Саме існування писемності в угорців не було чимось неймовірним, але найдавніші секейські надписи датовані XV-XVI ст. Про більш давні надписи повідомляли Шимон Кецаї та Янош Туроці, вважаючи їх відповідно гунським та скіфським письмом. Саме використання рунічної писемності ще автоматично не дає підстави стверджувати про існування хронік. Аналогічні орхоно-єнісейські тюркські надписи розповідають про звершення окремих політичних діячів. У Скандинавії рунічні надписи також присвячувались окремим вікінгам. В. Шушарін припускав існування хронік, що не дійшли до нас. На основі

свідчень «Угорського хронікального зведення XIV ст.» пропонувалось існування хроніки, названої умовно «Звершення угорців XI ст.» Проте вона не більш реальна, ніж гіпотетичні літописні зведення на Русі у XI-XIII ст. По факту найдавнішою хронікою в Угорщині були «Звершення угорців». Юліан казав про якісь хроніки, котрі надихнули їх на подорож. Можна припустити існування таких хронік у XII ст., коли висока християнська культура пустила корені в Угорщині. Ймовірно, джерелом натхнення для угорських домініканців був доробок Аноніма, написаний наприкінці XII ст. Необхідно зазначити, що вони не мали чіткого уявлення, куди їхати і спочатку помандрували на Північний Кавказ, а потім до Середнього Поволжя і тільки завдяки допомозі східних угорців установили контакт з ними¹⁴.

Костянтин Багрянородний вказував координати тільки однієї з прабатьківщин, котра називалась Ателькузу. У цей регіон угорці повинні були прийти прямо з прабатьківщини у Волго-Уральському регіоні. Потрапити туди вони могли, тільки пройшовши через хозарські землі. Ймовірно переселення відбулось у 30-х рр. IX ст. Включення каварів у склад угорської конфедерації племен указує на можливий час громадянської війни у Хозарському каганаті. При цьому необхідно зауважити, що вона повинна була відбуватись орієнтовно у IX ст., про що повідомляє автор тексту Шехтера (відомий як «Кембрідзький документ»). Необхідно відзначити, що тільки у цьому документі підтверджується інформація Костянтина Багрянородного про те, що хтось воював проти іудейських царів Хозарії. Костянтин Багрянородний казав про повсталих вождів трьох хозарських племен, а єврейський автор про війну народів PYYNYL, TWRQY, 'SY, 'BM проти хозар. За допомогою аланів хозари перемогли під час правління царя Веніаміна. Кавари приєднались до угорців не під час присутності угорців у Хозарському каганаті, а після переселення до Ателькузу. Жодне єврейське джерело не підтверджує, що на захід переселились власне хозари. PYYNYL – це печеніги, а TWRQY – це огузи. Можливо, на захід мігрували 'SY та 'BM, тобто частина алано-булгарського населення. При цьому у тексті Шехтера жодним словом не згадано про угорців. У кладі в Надь-Сент-Міклоші знайдені салтівські сліди, котрі приписують каварам. О. Комар вважає, що кавари відокремились від угорців у другій половині IX ст. Більше того, у Великих Зальцбургських аналах указано про війну з угорцями окремо від повідомлення про війну з каварами. Кавари мали раніше за угорців прийти у Паннонію¹⁵.

З легкої руки К. Грота назва Лебедія як прабатьківщина угорців увійшла до історичної науки. Л. Вараді розташовував її між Волгою та Уралом, А. Барта – між Доном, Дніпром та Дністром, Й. Маркварт – між Кубанню та Доном, К. Цуккерман – від пониззя Дону до Північно-Західного Надчорномор'я, О. Пріцак – між Доном та Сіверським Дінцем, Є. Халікова – між Доном та Хопром, О. Бубенок – між Кубанню, Маничем, переволокою між Доном та Волгою, Дніпром. Е. Моор вважав, що вона знаходилась у лісостеповій полосі між Києвом та Воронежем, І. Ерделі локалізував Лебедію між Дунаєм та Доном. К. Цегледі локалізував Лебедію між Доном та Дніпром і вважав її частиною Етелькьоза. П. Степанов локалізував Лебедію у Надураллі. Н. Данилевський вважав, що угорці переправились через Волгу у районі Саратова, а через Дон у районі річок Медведиці та Хопра. Звідти вони потрапили до Лебедії. А. Москаленко утримувався від локалізації Лебедії. Дослідники вважали, що Лебедія може походити від елінізованої форми назви попередньої батьківщини. О. Бубенок вважає, що назва Лебедія мала походити від фарсійської назви Лаб-і-дарйа, тобто берег моря. К. Грот вважав, що першою прабатьківщиною угорців була Біармія, звідки вони переселились до Башкирії, через Оку та Дон потрапили до Лебедії. Лебедія локалізувалась цим дослідником між Дніпром та Доном. М. Ліфанов вважає, що Лебедія знаходилась на західній околиці Magna Hungaria у Самарському Заволжі. На її території проживали одна чи кілька мадярських груп. І. Фодор та А. Рона-Таш вважали Лебедію реальною. К. Цуккерман локалізував Лебедію у надчорноморських степах. При цьому А. Рона-Таш вважав, що у Лебедії мешкало тільки плем'я воєводи Лебедії, і від східних слов'ян до угорської мови потрапило кілька слів. Л. Бьонке, Я. Харматта, Л. Лігетті не вважали Лебедію прабатьківщиною угорців. З питанням Лебедії часто пов'язували питання кавказької прабатьківщини угорців. Л. Бендефі

вважав, що вона знаходилась на річці Кума. А. Рона-Таш вважав, що угорці прийшли у землю болгар у 670-680-х рр. Огурсько-угорські контакти, на його думку, почались з V ст. н. е. До цього угорці мешкали на своїй прабатьківщині на Південному Уралі. Під тиском угорців одна частина болгар мігрувала на Дунай, друга приєдналась до авар, третя мігрувала на Середню Волгу. Проте у візантійських хроніках та у єврейсько-хозарській переписі вказувалось, що болгар змусили мігрувати не угорці, а хозари. Окрім того, ні про яких угорців на Кавказі не повідомляли арабські джерела. Стосовно ж археологічних даних, то поховання, котрі, напевно, можна співставити з угорськими у Хозарії, не становлять помітної групи. Т. Кесі вважав, що Лебедія розташовувалась у степах між Уралом та Волгою. Там само локалізував її місце Л. Вараді. А. Барта розташовував Лебедію між Доном, Дніпром та Дністром¹⁶.

М. Артамонов одним з перших відмовився від того, щоб локалізувати та визнати існування Лебедії. Він вважав, що вона тотожна Етелькьозу. Концепція салтівської Лебедії не виправдовує себе, оскільки, за даними останніх досліджень А. Тюрка і О. Комара, зв'язки угорців з хозарами були не такими тісними, як звикли вважати досі. О. Комар не вважає Лебедію прабатьківщиною угорців. Салтівське населення впливало на угорців у озброєнні та системі верховної влади. Угорці віддавали перевагу слов'янській кераміці перед салтівською та їхнє наслідування салтівській кераміці виглядає грубо. Запозичення з мов болгар та алан могли прийти до давньоугорської ще за часів знаходження угорців у приуральсько-поволзькій батьківщині. Анонім згадував про країни Дентумогер та Скифію як про синоніми. Ймовірно, Ателькьозу Костянтина Багрянородного є тими ж територіями, про які згадує Анонім¹⁷.

Традиційно проблема угорських прабатьківщин цікавила угорських та російських археологів. Є. Зічі вважав, що прабатьківщина угорців містилася на Північному Кавказі. Б. Пошта в пошуках прабатьківщини угорців досліджував Балимерський курган, Загребинський могильник, поховання з Воробійовки. Угорський археолог досліджував пам'ятники поблизу Вятки та на Донщині, а також у Прикам'ї. Н. Фетіх відносив до давньомадярських пам'ятників Верхньо-Салтівський могильник з Подоння, Танкеївський могильник з Поволжя, Редикорський могильник з верхів'їв Ками, Лядинський могильник з басейну річки Цни, а також кочівницькі пам'ятники з Мінусинської котловини та Алтаю. А. Захаров та В. Арендт локалізували Лебедію від Воронежського Подоння до Поволжя. Вони вибудували ланку Танкеївський-Лядинський-Воробійовка-Верхній Салтів. І. Ерделі локалізував Дентумогер у Подонні базуючись на даних могильників з Воробійовки та Буловки. В. Седов повторив тези цього дослідника, а його стаття мала компілятивний характер. В. Міхєєв вважає, що крематійні могильники Донщини та конкретно салтівський Сухогомольшанський могильник можна ототожнити з угорцями. Л. Чурилова знайшла у 1986 р. угорський могильник з Манвеловки на Дніпровському Лівобережжі. С. Плетньова та Н. Бокій в 1988 р. знайшли три поховання у с. Суботці у басейні Інгула. Вони були другим достовірно угорським пам'ятником у регіоні після Крилоського могильника. У 1989 р. Ч. Балінт переглянув ряд традиційних тез і відніс пам'ятники з Воробійовки до салтівських, критично ставився до досліджень Н. Мажітова. Є. Круглов вважав, що угорцям у Хозарському каганаті належали пам'ятники Авіловського типу. І. Баранов вважає, що угорське населення інфільтрувалось до Криму в VIII ст. На думку О. Моці, Лебедія містилася на землях від Дніпра до Дона, а Етелькьоз – між Дніпром та Дунаєм¹⁸.

Необхідно відзначити, що у розробку питання про угорські прабатьківщини внесли значну роль розкопки українських вчених пам'ятників типу Суботці. В. Приймак та О. Супруненко у 1994 р. у с. Твердохліби знайшли давньоугорське поховання. У 2007-2008 рр. О. Супруненко відкрив угорські пам'ятники на розкопках у селах Дмитрівка та Катеринівка у Полтавській області. Угорське населення явно знаходилось у межиріччі Ворскли та Сули. Ідеї українців розвинув В. Іванов. Він вважав, що угорці форсували Волгу та перейшли Дон. До давньоугорських пам'ятників віднесені Воробійовка, Новомиколаївка, Манвеловка, Твердохліби, Суботці. Український учений П. Толочко вказував, що давньоугорські пам'ятники неможливо вирізнити серед інших, оскільки вони є близькими до салтівських. Інший український дослідник

В. Аксьонов вважав Нетайловський могильник угорським. О. Приходнюк відносив до угорських знахідки з Коробчино, Воробійовки, Волоського, Манвеловки, Суботців. До них же він відносив знахідки з Тепсея та Бабичів. У більш пізній статті дослідник вказував, що угорці мешкали у Лебедії у 30-80-х рр. IX ст., фактично ототожнюючи Лебедію та Етелькьоз. Він відзначав наявність в угорців салтівської поясної гарнітури. Р. Орлов вважав пам'ятниками угорців поховання з Суботців, Манвеловки, Твердохлібів, Коробчино, Крилоса. Угорський археолог Л. Ковач вважає, що поховання з Сухої Гомольши та Воробійовки нема підстав відносити до угорських, а угорськими вважав пам'ятники з Крилоса, Судової Вишні та Перемишля. У 2008 р. І. Ерделі підготував узагальнюючу працю, де висловив припущення, що угорці були на території Північного Кавказу, відносив до їхніх територій лісостепи та степи Поволжя. Давньорусько-угорські паралелі у поховальних пам'ятниках Києва дослідник пояснював присутністю угорської найманої дружини у цьому регіоні. І. Фодор вважав, що можливі контакти алан та угорців відбувались під час їхнього спільного проживання на території салтово-маяцької культури. Серединою VIII ст. І. Фодор датує переселення угорців до Лебедії. О. Комар підбив певні підсумки археологічних досліджень. Пам'ятники, подібні на угорські пам'ятники з Танкеєвського могильника, а також Караякупівської та Кушнарьонківської археологічних культур, не становлять значної групи у складі Салтово-Маяцької археологічної культури. Концепція Салтівської Лебедії заводить вчених у глухий кут і не пояснює існування пам'ятників типу Суботці. У той же час пам'ятники типу Суботці близькі до угорських пам'яток періоду X ст., а також мали паралелі у Танкеєвському та Больше-Тіганському могильниках, а також у пам'ятках Кушнарьонківської та Караякупівської археологічних культур. До пам'ятників типу Суботці належать пам'ятники і у Слободзеї. Угорці мешкали у степах та лісостепах на обох берегах Дніпра. Підтвердженням тому є знахідки з сіл Манвеловка та Коробчино, котрі належать угорцями і котрі зберігаються у Дніпропетровському національному музеї¹⁹.

Особливо цікаві археологічні знахідки з Дніпровського Лівобережжя. Їх досліджувала група полтавських археологів. Угорські пам'ятники були знайдені у селах Волоське, Дмитрівка та Катеринівка. У Дмитрівці знайдений невеликий угорський поховальний комплекс кінця IX ст. Це поховання було впускним і там знаходились вироби з золота, срібла, бронзи, наборні паски. Окрім того, там знайшли одяг. Це було родинне поховання. Як і у похованнях з Дніпропетровської області, угорці використовували для обличчя померлого спеціальні маски. Дмитрівка є найпівнічнішим пунктом поширення угорських речей в Україні. Давньоугорські пам'ятники у лівобережному дніпровському лісостепу свідчать на користь того, що цей регіон був населений угорцями. Окрім них, ще були салтоїдні пам'ятники. Розселення у цьому регіоні угорців створювало загрозу поселенням сіверян, котрі були вимушені створювати фортифікації для захисту від нападів кочівників. Збільшилась кількість городищ на мисах та зі рвами та валами. О. Супруненко бачив у цьому вплив експансії Хозарського каганату²⁰.

Як прабатьківщина угорців Ателькузу згадувалась Костянтином Багрянородним, арабські хроністи та географи знали про проживання угорців у Заволжі та Надчорномор'ї. При цьому араби вказували, що хозари були вимушені захищатись від угорців. Хозарський вплив простежувався тільки у дуалізмі верховної влади. Стосовно часу міграції угорців до Надчорномор'я, то є свідчення Георгія Амартола та автора Бертинських аналізів про переселення угорців до надчорноморських степів у 30-х рр. IX ст. У Бертинських аналах указано, що в Інгільгейм прибули послы від хакан-рос з народу свіонів, які вказували, що шлях з Костянтинополя назад їм перекрили злі народи, і тому вони потрапили до франків. Георгій Амартол повідомляв, що народ Ungre (угорців) найняли болгари для того, щоб знищити повсталих у Болгарії ромеїв. Вказано, що ромеї перемогли угорців. Необхідно відзначити, що баварський географ розміщував поряд з Ruzzi Chozirozi та Kaziri, тобто хозар. Послы хакан рос – це послы від Руського каганату у Наддніпрянщині. Необхідно зазначити, що це баварський географ також локалізував у Східній Європі Ungare поряд з віслянами та луколанами. Перша поява угорців у Центральній Європі датована 862 р., коли

угорці на запрошення мораван пограбували околиці володінь східних франків короля Людовика. Після цього вони воювали у Східній Марці (Австрії) у 882 р., а у 892 р. були найняті Арнульфом проти мораван²¹.

У 896 р. угорці під тиском печенігів були вимушені переселитися з Етелькьоза до Альфьолда (угорський степ). Костянтин Багрянородний повідомляв, що угорців змусили мігрувати печеніги. На відміну від багатьох наведених вище свідчень цього історика відрізняються тільки дати. Так, Регіон Прюмський датує переселення угорців 889 р. Нестор вказує 898 р. Сучасні дослідники вважають датами переселення 889 чи 896 рр. Проте тут є кілька цікавих моментів – угорське поховання поблизу Перемишля датується вже не часом Набуття Батьківщини угорцями, а XI ст. Стосовно ж двох поховань на околицях Галича, то вони, швидше за все, належали печенігам²².

Таким чином, ми дійшли наступних висновків. Лебедя як прабатьківщина угорців є конструктором істориків XIX-XX ст. Реальною прабатьківщиною угорців була волгоуральська прабатьківщина та Етелькьоз у надчорноморських степах. Етелькьоз займав землі степів та частково лісостепів між Дунаєм та Доном. Конструювання історії було властиве і середньовічним авторам. Костянтин Багрянородний конструював історію угорців, називаючи угорців турками та вважаючи їх родичами савірів (саварти-асфалів). Він сприймав їх як чергових тюркських кочівників. Воеводи Лебедії не існувало, так само, як і залежності угорців від хозар. Дентумогер та Скифія у Аноніма – це синонім Етелькьоза. Часом переселення угорців у надчорноморські степи були 30-ті рр. IX в. Часом переселення до Альфьолда був кінець IX ст.

1. *Rona-Tas A.* Hungarians and Europe in Early Middle Ages. – Budapest: CEU Press, 1999. – 500 Old.; *Kristó G.* Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok. – Szeged: Kossuth Kiadó, 1996. – 200 Old.; *Toth S.L.* Levediától a Kárpát-medencéig. – Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 1998. – 200 Old.

2. *Комар А.* Древние маляры Этелькеза: перспективы исследований // Археология і давня історія України. – Вип. 7. – К.: Інститут археології НАН України, 2011. – С. 21-77.

3. *Шушарин В.П.* Ранний этап этнической истории венгров. – М., 1997. – С. 105-134; *Иванов В.А.* Древние угры-маляры в Восточной Европе. – Уфа: Гилем, 1999. – 123 с.

4. Константин Багрянородный. Об управлении империей / Пер. под. ред. Г.Г. Литаврина, А.П. Новосельцева. – М., 1991. – Главы 38, 40. Веб-сайт Восточная литература [Електронний ресурс]. Режим доступу. http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr_2/text38.phtml?id=6397.

5. Константин Багрянородный. Об управлении империей / Пер. под. ред. Г.Г. Литаврина, А.П. Новосельцева. – М., 1991. – Главы 38, 40. Веб-сайт Восточная литература [Електронний ресурс]. Режим доступу. http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr_2/text38.phtml?id=6397.

http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr_2/text40.phtml?id=6399 – Назва з екрану; *Цуккерман К.* Два этапа формирования древнерусского государства // Археология. – № 1. – К., 2003. Веб-сайт Інституту археології НАН України [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://iananu.kiev.ua/archaeology/2003-1/zukerman.htm>. – Назва з екрану; *Шушарин В.П.* Ранний этап этнической истории венгров. – М., 1997. – С. 105-142; *Комар А.* Древние маляры Этелькеза: перспективы исследований // Археология і давня історія України. – Вип. 7. – К., 2011. – С. 24-25; *Коновалова И.Г., Перхавко В.Б.* Древняя Русь и Нижнее Подунавье. – М., 2000. – С. 147-156; *Комар А.* Древние маляры Этелькеза: перспективы исследований // Археология і давня історія України. – Вип. 7. – К., 2011. – С. 23, 29-30; Гардизи... – Извлечение из сочинения Гардизи «Зайн ал-ахбар». Приложение к «Отчету о поездке в Среднюю Азию с научной целью. 1893–1894 гг.» // Академик В.В. Бартольд. Сочинения. Том VIII. Работы по источниковедению. – М., 1973. – С. 42-61.

6. *Хвольсон Д.А.* Известия о хозарах, болгарях, бургасах, малярах, славянах и руссах Абу-Али Ахмеда Бен Омар Ибн Даста, неизвестного доселе арабского писателя X века, по рукописи Лондонского музея. – СПб., 1869. – С. 26-28; *Коковцев П.К.* Еврей-

ско-хазарская переписка в X веке. – Л., 1932. – С. 93-103; Константин Багрянородный. Об управлении империей / Пер. под ред. Г.Г. Литаврина, А.П. Новосельцева. – М., 1991. – Глава 37. Веб-сайт Восточная литература [Электронный ресурс]. Режим доступа. http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr_2/text37.phtml?id=6396 - Назва з екрану; Известия ал-Бекри и других авторов о Руси и славянах. Ч. 1. // Записки Императорской Академии Наук. – Т. 32. № 2. – СПб., 1878. – С. 63-64.

7. Хвольсон Д.А. Известия о хозарах, болгарях, буртасах, мадьярах, славянах и руссах Абу-Али Ахмеда Бен Омар Ибн Даства, неизвестного доселе арабского писателя X века, по рукописи Лоднонского музея. – СПб., 1869. – С. 26-28.

8. Hudud al-Alam. The Regions of the World. A Persian Geography 372 A.H. – 982 A.D. /Tr. and expl. by V. Minorsky. With the preface by V.V. Barthold. – London, 1937. – Глава 22. Фан-сайт В.Ф. Минорского Веб-сайт Восточная литература [Электронный ресурс]. Режим доступа. <http://odnapl1yazyk.narod.ru/hudud2022.htm> – Назва з екрану.

9. Известия ал-Бекри и других авторов о Руси и славянах. Ч. 1. // Записки Императорской Академии Наук. – Т. 32. № 2. – СПб., 1878. – С. 58-60.

10. Гардизи... – Извлечение из сочинения Гардизи «Зайн ал-ахбар». Приложение к «Отчету о поездке в Среднюю Азию с научной целью. 1893–1894 гг.» // Академик В.В. Баргольд. Сочинения. – Том VIII. Работы по источниковедению. – М., 1973. – С. 42-61.

11. Тахир Марвази. Природа животных // История татар. – Т.2. Волжская Булгария и Великая Степь. – Казань, 2006. – С. 708.

12. Агаджанов С.Г. Новое известие о средневековых тюрках // Известия АН ТуркмССР. Серия общественных наук. – № 6. – Ашхабад, 1965. – С. 25-26.

13. Комар А. Древние мадьяры Этелькеза: перспективы исследований // Археологія і давня історія України. – Вип. 7. – К., 2011. – С. 24-27; Rady M. The Gesta Hungarorum of Anonymus, the Anonymous Notary of King Béla: A Translation. // Slavonic and East European Review. – № 87 (4). – London, 2009. Веб сайт Лондонського глобального університету [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://discovery.ucl.ac.uk/18975/1/18975.pdf>. – Назва з екрану; Simonis de Keza. Gesta Hungarorum // Historiae Hungaricae fontes domestici. – Pars prima. Scriptores; 2. – Lipsiae, 1883. – S. 52-99.

14. Константин Багрянородный. Об управлении империей / Пер. под ред. Г.Г. Литаврина, А.П. Новосельцева. – М., 1991. – Глава 38. Веб-сайт Восточная литература [Электронный ресурс]. Режим доступа. http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr_2/text38.phtml?id=6397. – Назва з екрану; Rona-Tas A. Hungarians and Europe in Early Middle Ages. – Budapest, 1999. – P. 414-421, 435-443; Шушарин В.П. Ранний этап этнической истории венгров. М., 1997. – С. 105-134.

15. Прицак О., Голб Н. Хазарско-еврейские документы X века/ Научная редакция, послесловие и комментарии В.Я. Петрухина. – Издание 2-е исправленное и дополненное. – Москва-Иерусалим, 2003. – С. 140-142; Шорохов В.А. Венгры в Северном Причерноморье по данным Анонимной записки // Вестник Удмуртского университета. – Вып.3. Серия Филология и История. – Ижевск, 2011. – С. 69-74; Rona-Tas A. Хазары и мадьяры // Хазары. – М.-Иерусалим, 2005. – С. 111-123; Артамонов М.И. История хазар. – Л., 1962. – С. 451-466; Комар А. Древние мадьяры Этелькеза: перспективы исследований // Археологія і давня історія України. – Вип. 7. – К., 2011. – С. 34.

16. Бубенок О.Б. Від Аттілі до Чингіз-хана. Алани і тюркомовні номади Євразії. – Біла Церква, 2012. – С. 219-227; Spinei V. The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century – Cluj-Napoca, 2003. – P. 13-18; Bendefy L. A magyarság kaukázusi őshazája: Gyertyán országa. – Budapest: Cserépfalvi Kiadó, 1942.; Bendefy L. A magyarság kaukázusi őshazája. – Budapest: Magyar Ház, 1999. – 300 lap. Веб-сайт Magtudín [Електронний ресурс]. Режим доступу. http://www.magtudin.org/Bendefy_Laszlo_A_magyarsag_kaukazusi_oshazaja.pdf – Назва з екрану; Rona-Tas A. Hungarians and Europe in Early Middle Ages. – Budapest, 1999. – P. 321-330, 398, 413-421; Константин Багрянородный. Об управлении империей / Пер. под ред. Г.Г. Литаврина, А.П. Новосельцева. – М., 1991. – Глава 38. Веб-сайт Восточная литература [Электронный ресурс]. Режим доступа. <http://www.vostlit.info/Texts/rus11/>

Konst_Bagr_2/text38.phtml?id=6397. – Назва з екрану; Гардизи... – Извлечение из сочинения Гардизи «Зайн ал-ахбар». Приложение к «Отчету о поездке в Среднюю Азию с научной целью. 1893–1894 гг.» // Академик В.В. Бартольд. Сочинения. Том VIII. Работы по источниковедению. – М., 1973. – С. 42-71; *Шорохов В.А.* Венгры в Северном Причерноморье по данным Анонимной записки // Вестник Удмуртского университета. – Вып.3. Серия Филология и История. – Ижевск, 2011. – С. 69-74; *Fodor I.* Őstörténet és honfoglalás. – Budapest, 2009. – Lap. 48-57; *Рона-Таш А.* От Урала до Карпатского бассейна // Алтаистика и Тюркология. – № 4. – Астана, 2011. – С. 138-139; *Артамонов М.И.* История хазар. – Л., 1962. – С. 451-466; *Москаленко А.А.* Славяно-венгерские отношения в IX в. и древнерусское население среднего и верхнего Дона // Проблемы археологии и древней истории угров. – М., 1972. – С. 189-196; 39; *Комар А.* Древние мадяры Этелькеза: перспективы исследований // Археологія і давня історія України. – Вип. 7. – К., 2011. – С. 30; *Keszi T.* Levedia, the egg of Columbus and what follows // Az Intercisa Múzeum Évkönyve. – 2. – Dunaujváros: Dunaujváros Megyei Jogi Város, 2017. – P. 29-55; *Лифанов Н.А.* К вопросу о локализации местности Леведия (памяти А.В. Расторопова) // XXI Уральское историческое совещание, посвященное 85-летию со дня рождения Г.И. Матвеевой, и 70-летию со дня рождения И.Б. Васильева. – Самара: Самарский государственный социально-педагогический университет, 2018. – С. 300-302.

17. *Артамонов М.И.* История хазар. Л., 1962. С. 451-466; *Комар А.* Древние мадяры Этелькеза: перспективы исследований // Археологія і давня історія України. – Вип. 7. – К., 2011. – С. 21-77; *Тюрк А.* Анализ археологических находок X в. в Карпатском бассейне и их роль в изучении венгерской предистории // Взаимодействие народов в эпоху Великого переселения народов. – Ижевск, 2006. – С. 185-188; *Тюрк А.* От Урала до Карпат. Новые результаты и перспективы в археологии Европы по поводу древних венгров // II международный мадярский симпозиум. – Екатеринбург, 2013. – С. 213-237; *Rady M.* The Gesta Hungarorum of Anonymus, the Anonymous Notary of King Béla: A Translation. // Slavonic and East European Review. – № 87 (4). – London, 2009. Веб сайт Лондонського глобального університету [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://discovery.ucl.ac.uk/18975/1/18975.pdf>. – Назва з екрану; *Simonis de Keza.* Gesta Hungarorum // Historiae Hungaricae fontes domestici. – Pars prima. Scriptores; 2. Lipsiae, 1883. – S. 52-99.

18. *Комар А.* Древние мадяры Этелькеза: перспективы исследований // Археологія і давня історія України. – Вип. 7. – К., 2011. – С. 39-45; *Моця О.П.* Мандрівка угрів за Карпати: інформація писемних джерел та археологічні реалії // Археологія та Давня історія України. – Вип. 7. – К., 2011. – С. 15-20.

19. *Комар А.* Древние мадяры Этелькеза: перспективы исследований // Археологія і давня історія України. – Вип. 7. – К., 2011. – С. 45-50, 54-69; *Чурилова Л.Н., Ходас В.А.* Древневенгерские памятники в коллекции Днепропетровского национального исторического музея им. Д.И. Яворницкого // Археологія та Давня історія України. – Вип. 7. – К., 2011. – С. 100-104; *Аксенов В.С.* Новые материалы к вопросу о мадяро-салтовских контактах в Верхнем Подонцовье // Археологія та Давня історія України. – Вип. 7. – К., 2011. – С. 133-141.

20. *Супруненко О.Б.* Давньоугорський некрополь поблизу с. Дмитрівки в нижній течії Псла // Археологія та Давня історія України. – Вип. 7. – К., 2011. – С. 105-122; *Маєвська С.В.* Залишки текстильних виробів з давньоугорських поховань неподалік с. Дмитрівки на Нижньому Пселі // Археологія та Давня історія України. – Вип. 7. – К., 2011. – С. 124-129; *Супруненко О.Б.* Давньоугорський некрополь поблизу с. Дмитрівки в нижній течії Псла // Археологія та Давня історія України. – Вип. 7. – К., 2011. – С. 144-153; *Пуговолок Ю.О.* До питання про фортифікаційне будівництво сіверян // Археологія та Давня історія України. – Вип. 7. – К., 2011. – С. 178-190.

21. *De Vajay S.* Der eintritt des ungarisches stammes in die Europäische Geschichte. – Mainz, 1968. – S. 11-17; *Annales Fuldenses* // Scriptores Rerum Germanicarum. – Hannoverae, 1891. Веб-сайт Internet Archive [Електронний ресурс]. Режим доступу. <https://archive.org/stream/annalesfuldenses00einhuoft#page/n5/mode/2up> – Назва з екрану; *Annales Bertiniani.* – Hannoverae, 1883. Веб-сайт Internet Archive [Електронний ресурс]. Режим доступу. <https://archive.org/stream/annalesbertiniani00wait#page/>

n3/mode/2up – Назва з екрану; *Spinei V. The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century* – Cluj-Napoca, 2003. – P. 50-52; Баварский Географ. Электронный вариант 2005 года. Перевод И.В. Дьяконов. Веб-сайт Восточная литература [Электронный ресурс]. Режим доступа. http://www.vostlit.info/Texts/rus12/Bav_geogr/text.phtml?id=61. – Назва з екрану; Баварский Географ // Древняя Русь в свете зарубежных источников. Т. 4. Западноевропейские источники. – М., 2010. Перевод Назаренко А.В. Веб-сайт Восточная литература [Электронный ресурс]. Режим доступа. http://www.vostlit.info/Texts/rus12/Bav_geogr/text2.phtml?id=9648. – Назва з екрану; *Комар А. Древние маляры Этелькеза: перспективы исследований* // Археологія і давня історія України. – Вип. 7. – К., 2011. – С. 22, 24, 28-29, 33.

22. *Моця О.П. Мандрівка угрів за Карпати: інформація писемних джерел та археологічні реалії* // Археологія та Давня історія України. – Вип. 7. – К., 2011. – С. 15-19; Регинон Прюмский. Хроника // Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия. – Т. 4. Западноевропейские источники. – М., 2010. Веб-сайт Восточная литература [Электронный ресурс]. Режим доступа. http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Regino_Pruem/text2.phtml?id=9684. – Назва з екрану; *Козлов С.А. К вопросу о датировке появления печенегов в Нижнем Подунавье* // Византийский Временник. – Т. 71 (96). – М., 2012. – С. 57-73; Повесть временных лет. Прозаический перевод на современный русский язык Д. С. Лихачёва. Веб-сайт Древняя Русь [Электронный ресурс]. Режим доступа. <http://www.old-russian.chat.ru/01povest.htm> <http://www.old-russian.chat.ru/02povest.htm>. – Назва з екрану; Константин Багрянородный. Об управлении империей / Пер. под ред. Г.Г. Литаврина, А.П. Новосельцева. – М., 1991. – Глава 37. Веб-сайт Восточная литература [Электронный ресурс]. Режим доступа. http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr_2/text37.phtml?id=6396. – Назва з екрану.

Пилипчук Я.В.

КОНСТРУИРУЯ ИСТОРИЮ ВЕНГРОВ: О ВЕНГЕРСКИХ ПРАРОДИНАХ

Данная статья посвящена предыстории венгров. В центре внимания находится вопрос о Этелькёзе и Лебедии. Лебедия как прародина венгров является историографическим конструктом и никогда реально не существовала. Реальной причерноморской прародиной был Этелькёз. Прародина венгров это упомянутые в венгерских исторических хрониках Скифия и Дентумогер, которые на самом деле являются синонимом термина Этелькёз. С Этелькёзом можно отождествить памятники типа Субботицы. Временем переселения венгров в Этелькёз можно считать 30-е гг. IX в. Переселение в Алфельд можно датировать концом IX в. Тезисы о кавказской прародине венгров и Салтовской Лебедии научно несостоятельны.

Ключевые слова: Этелькёз, Лебедия, Алфельд, памятники типа Субботицы, венгры, переселения.

Pylypchuk Ya. V.

Constructing the history of Hungarians: a Hungarian ancestral homeland.

This article is dedicated to the prehistory of the Hungarians. The focus is on the question of Etelkěz and Lebedia. Lebedia as the ancestral home of the Hungarians was a historiographical construct and never really existed. Real was the ancestral home of the Black Sea region littoral named Etelkěz. Homeland of the Hungarians mentioned in Hungarian historic chronicles Scythia and Dentumoger at the grandfather is synonymous Etelkěz. Monuments of Subbotsy-type can identify with land Etelkěz. Temporary relocation of Hungarians Etelkěz can assume the 30-s of IX centuries. Migration of Hungarians in Alföld can be dated the end of IX centuries. Theses of Caucasian homeland of the Hungarians and Saltovian Lebedia scientifically untenable.

Key-words: Etelkěz, Lebedia, Alföld, Monuments of Subbotsy-type, Hungarians, migration.